

УДК 349.3
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4\(29\).395](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4(29).395)

О. В. Віжунов

orcid.org/0000-0003-1817-8635

здобувач кафедри правознавства

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОСОБА З ІНВАЛІДНІСТЮ»

Актуальність теми. У ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 12 березня 1991 р. № 875-XII визначається поняття особи з інвалідністю як особи зі стійким розладом функцій організму, що у разі взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [1].

У статті 2 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV інвалідність визначається мірою втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів. У свою чергу особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що в разі взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [2].

Тобто сліпі, глухі, німі, особи з порушеннями координації рухів, повністю або частково паралізовані, належать до категорії людей з обмеженими можливостями, які відрізняються від здорових людей. До них також відносять осіб, які не відрізняються зовнішньо від звичайних людей, але страждають захворюваннями, що не дають їм змоги брати участь у різних сферах життєдіяльності суспільства нарівні з іншими людьми [3, с. 274].

Виклад основного матеріалу. У законодавстві України вживалися й суміжні за значенням терміни. Так, наприклад, категорія «особа з обмеженими фізичними можливостями» для позначення осіб зі зниженою працездатністю використовується в Генеральній угоді між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспівками і профоб'єднаннями на 2008–2009 рр. [4].

Аналогічний термін можна зустріти в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та про-

ведення в Україні у 2003 році року людей з інвалідністю», де поруч із терміном «інвалід» застосовуються також визначення «особи з обмеженими фізичними можливостями» та «люди з інвалідністю» [5].

Інвалідність – проблема багатогранна, безпосередньо пов'язана з рівнем економічного, політичного, соціального та культурного розвитку держави. Вона знаходиться в тісному зв'язку з мораллю, релігією, етикою суспільства, має давні історичні коріння та сягає найбільш ранніх етапів розвитку людства.

Заслугове на увагу той факт, що ставлення до людей з інвалідністю протягом історичного розвитку полярно змінювалось, від цього напряму залежало і їх забезпечення та захист із боку держави і суспільства.

Наприклад, у період античності до таких людей ставились упереджено, з містичним побоюванням, адже вважалося, що вади були надані їм як покарання, тобто інвалідність людині «надавалась» від бога за її провини чи провини її батьків. Більше того, такі люди елементарно були позбавлені можливості повноцінно реалізувати себе як громадяни. Проте були й такі, які вважали інвалідність подарунком бога, вірячи, що такі люди несуть більш значущу мету за життя. Про людей, з якими траплялися напади та судоми, говорили, що «до них торкнувся палець Бог», вважали їх святими. Із розвитком медицини це твердження було розвіяно [6, с. 6].

Докази негативного та прискіпливого ставлення до людей із вадами здоров'я в стародавні часи зустрічалися у багатьох творах літератури [6, с. 7].

У часи Середньовіччя на утримання зі сторони держави могли претендувати лише воїни, які зазнали каліцтва унаслідок воєнних дій, дітей з інвалідністю частіше за все позбавлялися взагалі.

Із зародженням християнства, для якого серед основних ідей були любов до ближнього, підтримка нужденних, хворих, ставлення до людей з інвалідністю стало більш гуманним. Цікавим є те, що все рівно умови для життя таких людей були досить жорстокими. Так, панували різні забобони, релігійні упередження, наприклад, у періоди стихійних лих, епідемій, війн такі люди вважались грішниками, причиною всіх бід. Інвалідність отожднювалась із чимось надприродним, такі люди переслідувались.

Але все ж із того часу поступово починає створюватись та розширюватись мережа прототипів закладів соціального захисту для людей з особливими потребами, засновуються притулки, шпитали, богадільні, монастирі тощо. Наприклад, у своєму Статуті князь Володимир зобов'язав церкви опікуватись нужденними, розпочавши із заснування Десятинної церкви, продовжила активну благодійницьку діяльність лікарня при монастирі Києво-Печерської лаври, де дозволялось перебувати «жебракам і сліпим, і кульгавим, і хворим» [6, с. 8].

Незважаючи на зародження основ соціального захисту і здійснення перших спроб державної підтримки осіб з інвалідністю, більшість із таких людей могли виживати лише завдяки допомозі родичів чи милостині зі сторони незнайомих. Масовою та систематичною такою підтримку вважати ще було зарано.

У XVI – XVII ст. широкої підтримки здобувають ідеї про те, що діти, які мають розумові вади, не чують, не бачать, передусім потребують лікування, а вже потім таких дітей можна навчати. Отже, так закладається фундамент для так званої «медичної моделі інвалідності», яка у низці країн є панівною і сьогодні [6, с. 10].

Таким чином, до цього моменту соціальний захист людей з інвалідністю є досить неоднозначним: двояким було ставлення до людей з такими проблемами – від упередженого до першого розуміння того, що вони потребують підтримки та можуть бути повноцінно соціалізованими у суспільство. Можна сказати, що забезпечення таких осіб було поодиноким, і лише закладались його підвалини.

У XIX ст. проблема інвалідності здобуває інтерес у науковців, на основі чого виділяються різноманітні підходи до її змісту. Вирізняються такі: моральний, з точки зору якого інвалідність розцінюється як покарання за якісь проступки та гріхи, а такі люди, на переконання його прихильників, заслуговують лише на ізоляцію від суспільства; медико-педагогічний, що означає визнання потреби таких людей у лікуванні та навчанні, що знаходить вираження у створенні спеціальної інфраструктури для осіб з інвалідністю (відділень у лікарнях, адаптованих до їхніх потреб навчальних закладів тощо); філантропічний, за якого люди з фізичними та розумовими вадами передусім потребують підтримки ззовні, піклування, допомоги та створення особливих умов для життєдіяльності. Очевидно, що саме два останніх підходи до розуміння досліджуваної проблеми були покладені в систему соціального захисту осіб з інвалідністю та залишаються актуальними в умовах сьогодення.

У цей період, крім того, звертається неабияка увага лікарів, громадських діячів, політиків на

необхідність зміни умов лікарень, в яких перебувають особи з інвалідністю, передусім – з розумовими вадами: із закладів тюремного типу вони поступово перетворюються на заклади соціального захисту з більш-менш сприятливими умовами проживання, де про таких людей піклувались та надавали їм кращі послуги. Соціальна політика багатьох держав спрямовується також на організацію навчальних закладів, лікарень, притулків для дітей з інвалідністю. Запроваджується в багатьох країнах так звана «спеціальна» освіта.

Не можна не згадати про поширену у фашистській Німеччині практику «євгенічних законів», направлених на очищення нації від розумово відсталих, дітей із вадами здоров'я, осіб зі спадковими захворюваннями, невиліковно хворих. За протоколами Нюрнберзького процесу, знищеними було 11 мільйонів людей [6, с. 15].

На початку XX ст. розповсюдженим було поширення неправдивої інформації про людей з інвалідністю, про шкоду їхньої поведінки, аморальність та небезпечність для суспільства. Люди, які «носили ярлики», знову почали зазнавати упередженого ставлення та вважатися причинами лих і негараздів у суспільстві. Так, наприклад, фото злочинців, які вчиняли підпал, вбивства тощо, у США нерідко розміщали в газетах, висвітлювали в інших засобах масової інформації, натякаючи на наявні у них розумові відхилення як причини такої девіантної поведінки [6].

У післявоєнний період другої половини XX ст. домінуючою стає ідея можливої інтеграції людей з інвалідністю в суспільство. Так, еволюція ставлення до людей з особливими потребами здобуває якісних змін, у минуле відходять глузування, ізоляція їх від суспільства та утримання в лікувальних закладах, насильницька стерилізація, знищення. Тривалий час, як зазначає Р.В. Панасюк, слово «інвалід» вживалося разом із такими поняттями, як «маргінал», «соціальний аутсайдер», «неповноцінна людина», «дефектна людина». Це свідчило про низький соціальний статус інвалідів, відображало негативне ставлення в суспільстві до цієї категорії осіб і формувало внутрішню та зовнішню картину світу людей з даним статусом [7, с. 241].

Вивчення історії розвитку і розв'язання проблем інвалідності показує, що вони пройшли складний шлях – від прямої відмови ними займатися, від фізичного знищення, ізоляції «неповноцінних членів» суспільства до усвідомлення необхідності інтеграції осіб з різними фізичними дефектами, патофізіологічними синдромами, психосоціальними порушеннями в суспільство, створення для них безбар'єрного середовища [8, с. 256].

Отже, згодом, із «непомітних» для держави [9] особи з інвалідністю починають здобувати ста-

тус категорії населення, на яку направляється соціальний захист з її боку.

Визначення категорії «інвалідність», «людина з інвалідністю», як зазначалося, надається в законодавчих актах, крім цього, знаходить висвітлення у спеціальній літературі.

Інвалідність – це соціальне явище, а не захворювання чи вирок. Особи з інвалідністю не вимагають чогось специфічного, лише елементарне – потребують бути забезпеченими можливістю жити серед людей, бути в суспільстві і відчувати себе людьми. Як доводить практика, люди з особливими потребами можуть бути і стають повноцінними членами суспільства, які надихають своїм прикладом багатьох, зокрема й абсолютно здорових людей [10].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що протягом останніх десятиліть у визначення поняття «інвалідність» вкладався різний зміст. На початку воно означало функціональне порушення органів чуття або фізичні недоліки, згодом трансформувались у несприятливе становище, опинившись в якому, людина з інвалідністю потребує підтримки. Так, інвалідність є соціальним ризиком, що в контексті права соціального забезпечення означає становище людини, на подолання або зниження негативного впливу якого направлений соціальний захист.

Література

1. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. Ст. 252.
2. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
3. Корнієнко С. Теоретичний аналіз спеціального понятійного апарату на відповідність завдання забезпечення прав дітей-інвалідів в Україні. *Вісник Національної академії державного управління. Серія «Соціальна і гуманітарна політика»*. 2011. № 3. С. 271–277.
4. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008 – 2009 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-08>
5. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році року людей з інвалідністю: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112/2002>
6. Інвалідність та суспільство: навч. посіб. українсько-канадського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» / за заг. ред. Л. Байда, О. Красюкова. Київ, 2011. 187 с.
7. Панасюк Р.В. Еволюційний погляд на дефініцію «інвалідність». *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Вип. 45. Т. 7. С. 240–252.
8. Томчук М.І., Комар Т.О. Особливості психічного розвитку особистості студентів з обмеженими

можливостями. *Збірник наукових праць. № 62. Серія. Педагогічні та психологічні науки*. Національна академія Державної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. С. 176–180.

9. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306

10. Байда Л., Красюкова О. Інвалідність та суспільство: навч. посібник. Київ, 2011. 184 с.

Анотація

Віжунів О. В. Історичні передумови формування поняття «особа з інвалідністю». – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню історичних передумов формування поняття «особа з інвалідністю» та виокремленню етапів його розвитку. Акцентується увага на історичній зумовленості еволюційного шляху поглядів на питання інвалідності. З'ясовано, що із зародженням християнства, для якого серед основних були ідеї любові до ближнього, підтримка нужденних, хворих, ставлення до людей з інвалідністю стало більш гуманним. Умови для життя таких людей були досить жорстокими. Так, панували різні забобони, релігійні упередження, наприклад, у періоди стихійних лих, епідемій, війн такі люди вважались грішниками, причиною всіх бід. Інвалідність ототожнювалась із чимось надприродним, такі люди переслідувались. Але все ж із того часу поступово починає створюватись та розширюватись мережа прототипів закладів соціального захисту для людей з особливими потребами, заснуються притулки, шпитали, богадільні, монастирі тощо. Наголошено, що інвалідність – це соціальне явище, а не захворювання чи вирок. Особи з інвалідністю не вимагають чогось специфічного, лише елементарне – вони потребують бути забезпеченими можливістю жити серед людей, бути в суспільстві і відчувати себе людьми. Як доводить практика, люди з особливими потребами можуть бути і стають повноцінними членами суспільства, які надихають своїм прикладом багатьох, зокрема й абсолютно здорових людей. Визначено, що в післявоєнний період другої половини ХХ ст. домінуючою стає ідея можливої інтеграції людей з інвалідністю у суспільство. Так, еволюція ставлення до людей з особливими потребами здобуває якісних змін, у минуле відходять глузування, ізоляція їх від суспільства та утримання у лікувальних закладах, насильницька стерилізація, знищення. Зроблено висновок, що до цього моменту соціальний захист людей з інвалідністю є досить неоднозначним: двояким було ставлення до людей із такими проблемами – від упередженого до першого розуміння того, що вони потребують підтримки та можуть бути повноцінно соціалізованими в суспільство, а інвалідність є соціальним ризиком, що в контексті права соціального забезпечення означає становище людини, на подолання або зниження негативного впливу якого направлений соціальний захист.

Ключові слова: соціальний захист, особи з інвалідністю, інвалід, пенсії, соціальні допомоги, законодавство про соціальний захист.

Summary

Vizhunov O. V. Historical background of the formation of the concept “person with disabilities”. – Article.

The article is devoted to the research of historical preconditions for the concept of “personality with disability” and to highlight the levels of their development. Emphasis is placed on the historical predisposition of the evolutionary path of disability. It has been found that

with the birth of Christianity, love for one's neighbor, support for the needy, the sick, who were among the main ideas, the treatment of people with disabilities became more humane. Conditions for the life of such people were quite harsh, so, prevailed various prejudices, religious prejudices, for example in times of natural disasters, epidemics, wars, such people were considered sinners, the cause of all troubles. Disability was identified with something supernatural, such people were persecuted. However, since that time, a network of prototypes of social protection institutions for people with disabilities has gradually started to expand and expand, so have shelters, hospitals, almshouses, monasteries and so on. It is emphasized that disability is a social phenomenon, not a disease or a sentence. People with disabilities do not require something specific, only elementary – they need to be provided with the opportunity to live among people, to be in society and to feel like people. As practice proves, people with disabilities can be and become full members

of society, inspiring many, including perfectly healthy people. It is determined that in the postwar period of the second half of XX century. The idea of possible integration of people with disabilities into society becomes dominant. Thus, the evolution of attitudes towards people with special needs receives qualitative changes, in the past they ridicule, isolate them from society and keep them in medical institutions, forcibly sterilized, destroyed. It has been concluded that, by this point, social protection for people with disabilities is rather ambiguous: it was ambiguous to treat people with such problems – from a biased to the first understanding that they need support and can be fully socialized into society, and disability is a social risk, which, in the context of social security law, means the situation of a person whose social protection is addressed or reduced by the negative impact.

Key words: political protection, disability, disabled person, pension, social assistance, political protection legislation.